

АЛЕКСАНДАР ГАЈИЋ

ИМА ЛИ ИНТЕЛЕКТУАЛАЦ У 21. ВЕКУ БУДУЋНОСТ?

Дуже од једног века у јавном мњењу влада велика конфузија у вези са одређењем појма интелектуалца. За једне су интелектуалци само људи са високим формалним образовањем, за друге привилегована друштвена елита која се бави мисаоним радом, док су за треће они креатори идеја и слободни ствараоци који свет обогаћују својим интелектуалним творевинама. Један део јавности интелектуалце доживљава као отелотворење просветитељских идеала: као својеврсне енциклопедисте, сакупљаче знања и носиоце „креативне имагинације” који прибегавају умном нијансирању насупрот готово инстинктивној склоности маса ка поједностављивању. Други део јавности (у складу са ироничним ставом Фридриха фон Хајека, корифеја либерализма) види интелектуалце као професионалне продавце идеја из друге руке који су поносни што не поседују специјално знање о било чему посебно, који не преузимају директну одговорност за практичне послове за које није потребно чак бити ни посебно интелигентан, а који се задовољавају улогом посредника у ширењу идеја оригиналних мислилаца у свету према коме се постављају и у односу на кога се представљају супериорним. Очигледно, у погледу (про)цењивања фигуре интелектуалца користе се различити аршини – од оних у којима преовладава критеријум везан за (формално или суштинско) образовање, преко оних који су усмерени на друштвени положај, па до оног који, као примаран, вреднује њихов друштвени утицај.

Етимолошки гледајући на појам интелектуалца (који извире из латинског термина *intellego, lexi, lectum*, чија су значења: увидети, размотрити, замишљати, односно увиђавност и разборитост),

Љубомир Тадић га је везивао за способност да се сазнају највиши принципи коришћењем моћи расуђивања о нашој друштвености и људскости.¹ Интелектуалац је – и својом друштвеном улогом и самим унутрашњим позивом – тесно повезан са критичношћу као ефикасним видом супротстављања свим видовима конформизма, учмалости и безличности, тим облицима болести људског духа које се у сфери друштвености читавају у отуђењу и објективацији. Други аутори праве бројне типологије интелектуалаца, разврставајући их према различитим умним и друштвеним дометима. Тако Ђуро Шушњић дели интелектуалце у три врсте: неутрални техничари, социјални филозофи и критички интелектуалци.² Неутрални техничар је сцијентиста: он прикупља и класификује научне чињенице и делује као објективни, вредносно неутрални истраживач. Социјални филозоф је виши интелектуални тип који заузима позицију критичара друштва са становишта универзалних људских идеала, али се према друштву не односи креативно и са циљем његовог поправљања, већ само примењује дате моралне норме на конкретну стварност како би је проценио. Критички интелектуалац представља трећи, највиши тип. Он се не задовољава само разумевањем постојећег стања ствари, већ представља носиоца побуне против „света чињеница” језиком реално могућег. Такав интелектуалац се препознаје по томе што није идејно догматичан, што нема инструменталан однос према идејама, нити је ауторитаран у погледу њихове практичне друштвене и политичке примене. Други аутори оштро разликују „правог” интелектуалца од техничке интелигенције или истраживача из поља друштвено-хуманистичких наука, ускраћујући овим потоњим могућност да се називају интелектуалцима. Правог интелектуалца они одређују на основу ширине, па и универзалности знања којим барата и које креативно примењује у циљу квалитативног преображавања друштва.

Ово последње, „узвишено” виђење интелектуалца заправо покушава да дефинише какав идеално замишљени интелектуалац треба да буде, а мање да опише какав он стварно јесте. Према оваквом становишту, интелектуалца би требало да одликује зрелост и принципијелност у залагању за највеће моралне идеале, али и способност да стално преиспитује себе и свет око себе, борећи се против сваке једностраности, а све у циљу проналажења нових и бољих животних решења.

¹ Љубомир Тадић, *Филозофија у свом времену*, „Филип Вишњић”, Београд 1998, 120.

² Ђуро Шушњић, „Интелектуалци”, у: *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд 1993, 426–427.

*Интелектуалац – модерна фигура у свету
краја модерности*

Интелектуалац је пре и изнад свега модерна појава. Он је резултат поступне секуларизације традиционалног човека и предмодерног друштва. Модерно друштво је у својој рационализацији изискивало фигуру која својим постојањем и деловањем отелотворава друштвени идеал умног znalца и промислитеља, заточника објективне спознаје и „визионара од овог света”. Модернистички пројекат наменио је интелектуалцу узвишену улогу: да отклања заблуде, да разбличава пристрасности и постојеће стереотипе, да критикује застрахења и усмерава друштвени развој у складу са универзалним идеалима објективне (разумски појмљиве) истине, једнакости, солидарности и социјалне правде. Циљ интелектуалаца је, дакле, истинска спознаја са намером да се свет разуме и осмисли. Интелектуалац живи за идеју а не од идеје, он је њен посвећеник који се уздиже изнад парцијалног, експертског знања. Модерни интелектуалац гаји универзалне претензије: он се ангажује око највећих и најважнијих тема везаних за истину, расуђивање и укус времена; он представља заједницу у име разума, он стоји изнад секташких, ужих интереса, а све у име високих моралних принципа, све са тежњом да унесе светло мудрости међу конфузне и потлачене. Због оваквих претензија и активности (које доживљавају пре свега као свој унутрашњи позив, а не као професију) интелектуалци себе виде као образовану и просвећену елиту, као људе који су се уздигли на виши ниво на коме се јасније чује глас разума и моралности. Без интелектуалаца – тих посредника који су у стању да тумаче поруке разума и делују у складу са њима – сматра се током читаве модерне епохе, не може да буде остварен пун „потенцијал човечности” у модерном свету, нити се могу успоставити нови, бољи услови који ће допринети томе да и други појединци унутар друштва буду вољни да прихвате своје позиве.

Није тешко уочити да фигура интелектуалаца у ствари представља идеалтипски модел секуларизованог свеца модерног друштва, својеврсног „умног хероја” у служби заједнице. У својој херојској посвећености, интелектуалац је у модерној епохи замишљен као неко ко се бори против свих једностраности и окошталих форми мишљења, као неко ко промишља алтернативе те открива путеве за нова и наводно боља, људски прихватљивија решења.

Претежно мисаоно настројених људи је, свакако, било и пре модерних времена. Њих налазимо у свим историјским епохама – од Конфучија и Хераклита, преко Сократа и Августина, Василија Кесарејског и Јована Хризостома, све до Михаила Псела, Томаса

Мора и Силвија Енеја Пиколоминија. Али њихово умовање и широко знање увек је било у служби традиције, вере и култа, а никада самосвојно, издвојено и антропоцентрично; оно никада и нигде није било „објективно”, окренуто само егзактном, проверљивом; никада није било превратнички усмерено ка пројектима преображаја друштва у овом и само овом свету; никада није узимало себе, свој разум и своју машту за крајњу меру и коректив свега постојећег, никада није инсистирало на својој аутономији и самоубеђеној узвишености. Хипертрофију рационалне креативности усмерену ка остварењу „овостраних” идеала познаје и негује једино модерна епоха: често навођени идеали интелектуалца несумњиво одају како њихово модерно порекло, тако и модерне циљеве.

Шта, заправо, представља модерна епоха и пројекат модерности? Током ове епохе, кроз више стотина година, постепено се одиграла деконструкција „теоцентричног” поимања света и положаја човека у њему. Насупрот теоцентризму, у модерној епохи је усталичен хуманистички „антропоцентризам” који се поуздавао у људску памет и способност да се самостално изведе друштвени преображај. Модернизација, у својој сржи, представља „противтрадиционални рационалитет” у који спадају „ослобођење мисли од ауторитета, победа интелектуалног формирања над повластицама стеченим рођењем, ослобођење индивидуума, одушевљење за науку, етика људске узвишености (аутономности), својеврсни атеизам и злокобна искушења господарења над природом”.³ Полазиште модернизације лежи у убеђењу да се телесним чулима невидљиве, трансцендентне основе на којима почива друштвени и политички поредак више не узимају као поуздане и истините, већ се поступно врши деконструкција овог поретка. Њему насупрот, изграђује се нови, алтернативни, себечентрични и рационалистички хуманистички поредак. Он покреће низ међусобно условљених квантитативних и квалитативних друштвених промена које се проглашавају за прогрес. „Насупрот религиозности, наступа хуманизам. Уместо холизма – емпиризам; уместо заједнице – организација. У темељу свега је – криза; као покретач – организовани рационални план превазилажења кризе; као исходиште свега – још већа и још раширенија криза, која изнова тражи решења.”⁴ „Кризни менаџмент” модерног доба је преусмерио готово све људске енергије у процесе који се одликују диференцијацијом, аутономизацијом и специјализацијом. Главно средство рационално осмишљених пројеката преображавања природе и људског друштва биле су машине, односно

³ Владимир Цветковић, *Воља за ново*, Дерета, Београд 2008, 27.

⁴ Александар Гајић, *Духовне основе светске кризе*, Конрас, Београд 2011, 53–54.

технологија – инструменти за овладавање хоризонталом тварног света схваћеног као тоталитет. Мимо технолошке реализације, цео модернистички пројекат одвијао се такође кроз конструисање „међусобно надмећућих мисаоних образаца, ’знања као моћи’ која интерпретирају емпиријска достигнућа што су окренута деловима и детаљима (уз истовремени недостатак узајамне повезаности мимо оне разумски конструисане, моделске)... Теоријски погледи неодвојиви су од диксурзивног, идеолошког приступа, где се реалитет моћи увукао у научну, ’објективну’ рецепцију стварности, дајући му потпору у превазилажењу кризних расцепа и проблематизација... Ови обрасци представљају планске одговоре на захтеве друштвеног живота који верују да су сви његови облици, све установе, обичаји, право и слично – само сврсисходни изуми људског ума као истинске људске природе што остварује сопствене утопијске, разумске конструкције и успоставља усклађени, бескризни, практични и рационално интегрисани свет.”⁵

Савремено доба је доба краја епохе модерности. Оно је оличено у поступном али неумитном распадању свих модернистичких пројеката услед неуспеха њиховог остварења у свету емпирије. Урушавање рационалних пројеката на основу модерних мисаоних образаца и идеализованих утопијских визија довело је до савременог „постмодерног стања” – до стања делимичне модерне урушености које тежи да се конзервира и сачува у постојећим облицима и односима. Ово стање, дакле, представља истовремену критику неуспелих модернистичких пројеката и њихових идеолошких настојања, али и грчевито држање за њихове досадашње учинке. Кроз интерпретацију, деконструкцију и релативизацију вредносних оквира, те домета људске спознаје, епоха постмодерности настоји да изврши оправдање индивидуалне децентрираности, тако да она, на микроплану, одржава у животу основна становишта и „достигнућа” модерне, то јест стање „испражњене егзистенције” и сужење перспектива кретања до којих је модерна и довела. Уз помоћ својих главних средстава – модерних технолошких средстава – „постмодерна стања” унутар савремених друштава опстају, метастазирају и мултипликују своја „достигнућа”. На тај начин се одржава привид индивидуалних и друштвених развојних моћи, као и илузија њихове аутономне историјске динамике која је лишена свих традиционалних, духовних вредносних оријентира. Постмодерна друштва и постмодерни људи – пре и изнад свега – егзистирају држећи се инструменталних вредности и створених инструмената – технологије. У таквом посредованом, медијализованом и медијском

⁵ Исто, 54.

свету, колосални неуспех модернистичког пројекта и његових циљева вешто се прикрива оспоравањем и одрицањем сваког смисла и сврхе, а све то уз помоћ брзих смењивања визуелних утисака и њима изазваних емотивних реакција. Сталним уплитањем у техноферу, кроз бомбардовање информацијама, полазиште целокупног модерног пројекта – одвојена, секуларизована индивидуа са хипертрофираним разумом и страстима – проглашена је за њен циљ, за само исходиште, док су видови индивидуалног самоусавршавања и самопревазилажења – углавном уз помоћ технологије – проглашени за животни императив.

Интелектуалац пред изазовима 21. века

У савременим условима, позиција интелектуалца у 21. веку усмерена је у два на први поглед сасвим опречна правца. На једном крају, интелектуалци су – и поред заклињања у њихову улогу критичког коректива друштва и мисију заштите од нехуманих видова личног и колективног застрањења – постали несумњиве апологете оваквог света и друштва. У постмодерним, посредованим условима, интелектуалац је са идеализованог пиједестала „секуларног свеца” спуштен на ниво пуког медијског портпарола, ПР менаџера и шоумена, будући да у јавном мњењу преовлађује став да он више од тога и не заслужује. Смештен на овакву позицију, интелектуалац је у стању да пласира своје менталне (де)конструкције у етар и да наступа (као „перформер”) у информатичким аренама данашњице. Но, такво усмерење води интелектуалца да, зарад синекура и све чешће другразредних друштвених почаста, уступа своје менталне капацитете у најам нетранспарентним центрима моћи. Последишно, интелектуалац је почео да се претвара у фингираног критичара „најбољег о свих светова” који је, заправо, његов највећи апологета. Његово умовање углавном се своди на чисту рационализацију, на оправдање постојећег стања као „доброг”, односно „најмање лошег”, уз признање понеке мањкавости, на чега се по правилу своди сва његова „критичка рефлексција”. На другој, наизглед доследнијој страни, интелектуалац је наставио да инсистира на самопромоцији у стилу гликсмановске фигуре „негативне универзалности”, која га представља као самоизабраног, у односу на друштво изопштеног посвећеника умног знања и критичке рефлексije. У савременим условима овај пут води у својеврсну самоизолацију, у претварање у усамљеничку, умишљену, „псевдомонашку” фигуру која се учаурила у сопствени ум и која се бави собом и могућностима интерпретације у бројним критичко-рефлексивним изразима. Критичност оваквог интелектуалца је дубоко

сумњичава и много чешће деструктивна него корективна према друштву и његовим вредносним оријентирима. Интелектуалчева „аутономност по сваку цену”, која се очитује као „самонаметнута десакрализација” у циљу борбе против свих коначних истина и сваке једноставности и пријемчивости, по правилу се изврће у беспримерну гордост прикривену слаткоречивошћу и узвишеним а од стране већине несхваћеним идеалима. Из гордог ума – лишеног саосећања и поверења у заједничарење – рађају се све скромнија интелектуална достигнућа, најчешће тек егзибиционистички настрорене рециклаже и компилације туђих идеја и туђих приступа. У својој гордој доследности, овакав интелектуалац шизоидно осцилира између вишесмислености и бесмисла, између трагања за повезаношћу са „другим” и мржње према њему, између самозадовољства и самоуништења. Његова дела због тога одишу манипулативним предумишљајем и врве од патолошких, самозалаубљених порива. Наилажење на равнодушност, а понегде и презир „обичних људи”, те „тихе већине” међу којом живе, само још јаче утврђује овакве интелектуалце у истрајавању у гордој отуђености. Она их, поступно али неминовно, води пут самоуништења. Јасно је да је овај други тип интелектуалца безвредан друштву медијског спектакла, изузев као објекат карикирања и подсмевања.

Фигура интелектуалца као крајње модерна појава у својим данашњим изразима се, дакле, углавном показује као странпутица. Савремено доба у свим својим синкретичким изразима и даље исказује јаку потребу за креативном и друштвено одговорном фигуром која отелотворава идеал човечности: за особом која је у стању да промишља свет и саосећа са њиме, која је у стању да на креативан начин проникне у токове развоја света и човека. Да би мислећи човек таквим постао, неопходно је да се он истински (не тек метафорично) продухови: да његов интелектуални рад, његово мисаоно прегнуће у својим често хипертрофираним и отуђеним изразима постане сведено и, потом, буде преусмерено у другачијим правцима од оних које им је наменила (пост)модерна епоха. А то значи неопходност помирења ума и срца на духовној вертикали која их спаја и уравнотежује и која превазилази антропоцентричну, самозатворену егзистенцију оног „људског, сувише људског”: путоказ за отварање ове вертикале којом се узноси лична егзистенција дат је у предмодерној традицији и религиозности, која – кроз самокритику и свесно самоумањење – постепено преусмерава човека ка преображају његове личности, водећи је ка заједничарењу као једином истинском путу личног оцеловљења. Но, такав развој захтева потпуно и трајно одрицање од животних ставова и личних и друштвених претензија које подразумева модерно одређење инте-

лектуалца. Другим речима, да би креативан, мислећи човек, кога као релевантног тражи време које је пред нама, могао да израсте, фигура модерног интелектуалца мора да буде одбачена и превазиђена – и то не тек делимично, него у потпуности.

Тек тако и тада, фигура постинтелектуалца – тог преображеног, креативног мислећег човека – биће у стању да се носи са изазовима времена које долази. Тек на тај начин он ће бити у стању да опстаје у медијским аренама и информатичким коридорима садашњице као веродостојна појава, а не тек као пуки продукт моћи масовних медија, као трбухозборац подобних фраза и апологета центара моћи. Наравно, његови утицаји и думети у медијски посредованом, на инстинкте сведеном медијском безумљу биће испрва мали, често и једва приметни. Ипак, он ће – будући озбиљније неокрњен – бити у стању да опстаје и траје, да пружа позитиван пример оним групама људи код којих медијско условљавање није успело да угаси светлост умности а њихову осећајност утопи у плићаке најнижих страсти. А трајати у хаосу – у посредованом свету који нема никакву суштину, сврху ни континуитет постојања – то је већ само по себи поприлично значајна ствар.